
Відродження політичної філософії у ХХ столітті

Публікації цієї рубрики підготовлені на основі доповідей, виголошених на відновленому в Інституті філософії НАН України міжвіддільовому семінарі «Політична філософія: теорія, історія та головні проблеми», який відбувся 1 березня 2019 року. Дослідження питань політичної філософії в Інституті має давню традицію: у межах різних філософських дисциплін цією проблематикою займаються співробітники відділів соціальної філософії, філософії культури етики та естетики, філософії етносу та нації, історії зарубіжної філософії, історії філософії України та філософської антропології. Семінар було організовано з метою сприяння становленню та інституціонуванню політичної філософії в Україні.

<https://doi.org/10.15407/fd2020.03.006>
УДК 321.01

Анатолій ЄРМОЛЕНКО,

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України,
директор Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, Трьохсвятительська, 4
a_yermolenko@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

НІМЕЦЬКА ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

*У статті розглядаються питання сучасної німецької політичної філософії відповідно до її становлення, інституціалізації та розвитку. Політична філософія Німеччини аналізується з огляду на її взаємодію із соціальною та практичною філософією. У тексті зазначається, що політична філософія належить і до соціальної філософії, і до політичних наук. Як політична **теорія** вона є складником соціальних теорій, інституціалізованих за модерної доби. Як політична **філософія** вона постає як **метатеорія** щодо політичної теорії. Політична філософія належить також до складу практичної філософії, досліджуючи проблеми взаємодії етики і політики та морального оновлення політичної системи сучасного суспільства. Ці питання тематизовано у контексті інституціалізації цієї дисципліни на початку ХХ століття, перетворення її на політичну релігію за часів націонал-соціалізму, відродження після Другої світової війни, а також актуалізації в таких напрямках соціогуманітарних наук, як філософія дискурсу, функціонально-системна теорія суспільства тощо та відповідно до політичної ситуації сучасної Німеччини.*

Ключові слова: політична філософія, політична релігія, філософія дискурсу, функціонально-системна теорія.

Спершу слід окреслити архітектоніку соціальних наук, до якої належить політична філософія. «Політична філософія є філософською рефлексією умов політики. Ця рефлексія має бути насамперед спрямованою на аналітику по-

Цитування: Єрмоленко, А. (2020). Німецька політична філософія: морально-етичний аспект. *Філософська думка*, 3, 6–16. <https://doi.org/10.15407/fd2020.03.006>.

літичної дії та політичних інституцій» [Celikates, Gosepath, 2013: S. 13]. Політична філософія є дисципліною, що належить і до соціальної філософії, і до політичних наук. Своєю чергою, як політична філософія вона постає у вигляді політичної теорії і є складником теорій суспільства, або соціальних теорій, таких як економічна теорія, теорія права, теорія держави тощо. Отже, політична філософія є метатеорією щодо політичної теорії. До того ж політична філософія належить також до складу практичної філософії, переймаючись питаннями співвідношення етики і політики, а також морального оновлення політичної системи.

Важливим є ще й питання про виникнення політичної філософії і чи коректно це словосполучення застосовувати впродовж усієї історії філософії. Це питання неодноразово постає, особливо при захистах дисертацій, коли та чи та тема висвітлюється з давних давен. Цим хибують не тільки наші фахівці, такий підхід можна вгледіти й у працях німецьких представників політичної філософії. Тут я можу зробити посилання на монографію «Політична філософія. Головні питання політичної думки» [Politische Philosophie, 2007]. Цю проблему можна тлумачити ще ширше, а саме: якою мірою взагалі можна застосовувати поняття сучасної філософії до попередніх етапів її розвитку.

Хоча політична теорія своїм корінням сягає античної філософії, зокрема філософії Платона і Аристотеля (polis: давньогр. πόλις, нім. Stadt, Staat, укр. місто-держава); як певний складник соціальної теорії вона формується тоді, коли політика виокремлюється у відносно незалежну соціальну систему, тобто за новоевропейської доби. У цьому твердженні я послуговуюсь теорією соціальних систем Нікласа Лумана.

На противагу філософії держави, предметом якої з новоевропейської доби постає модерна держава, політична філософія фокусується на сфері політичного в суспільстві і спрямовує свої зусилля на етично-критичну рефлексію соціальних та політичних відносин, вбудовуючись також у філософсько-антропологічну концепцію. Такий зв'язок політичної філософії з політичною системою суспільства відрізняє її від соціальної філософії, об'єднуючи політичну філософію з політикою, правом та історією. Предметним полем політичної філософії є також такі теми, як справедливість, легітимація, пачування, держава, свобода, гідність людини, війна і мир тощо.

У зв'язку з цим предмет політичної філософії перетинається також зі сферою практичної філософії, в якій досліджуються нормативні питання, тобто вона має прескриптивний вимір, адже «норми не описують (Deskriptionen), норми приписують (Präskriptionen)» [Wright, 1994: S. 45]. Тим самим політична філософія дотична й до практичної філософії як філософії моралі та прикладної етики. На цьому аспекті, а саме на зв'язку етики і політики я й хотів би зосередити увагу у своїй доповіді, акцентуючи зв'язок політичної та практичної філософії. Адже і етика, і політика відповідають на ключове запитання: яким чином люди можуть жити разом, тобто як

можливий соціальний порядок? До того ж практична філософія, згадаймо Аристотеля, і виникає на перетині етики, політики та економіки.

Виникнення і становлення політичної філософії в Німеччині пов'язані з інституціоналізацією інших соціально-філософських дисциплін, таких як теоретична соціологія, соціальна філософія і соціальна теорія, які традиційно пов'язані з філософією, як, наприклад, практична філософія Канта або реальна філософія Гегеля. Інституціоналізація політичної філософії в Німеччині пов'язана також із виникненням Німецького соціологічного товариства і його теоретичного органу «Архів соціальної науки і соціальної політики» (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik). У цьому часописі, який проіснував з 1904 по 1933 рік, тобто до націонал-соціалістичного захоплення влади Гітлером, обговорюються проблеми обґрунтування соціально-гуманітарних наук, зокрема питання прескриптивності та дескриптивності соціальної теорії та практики, проблеми виникнення та становлення сучасного капіталізму. У цьому плані варто зауважити суперечки між Вернером Зомбартом, Максом Вебером, Георгом Зимелем та ін. щодо раціональності як головної ознаки капіталізму.

Певний час цей часопис виходив за редакцією М. Вебера, у ньому вперше були опубліковані такі праці цього видатного мислителя, як «Протестантська етика і дух капіталізму», «Становище буржуазної демократії в Росії» та ін. У цьому часописі вперше були видані також праці Ганса Кайзена «Сутність і цінність демократії», Вальтера Беньяміна «До критики насильства», Карла Мангайма «Консервативне мислення». Серед важливих тем у цих дискусіях була тема політичного як ціннісно-нейтральної системи, узаasadниченої принципом «свободи від оцінних суджень» і «свободи від цінностей». На сторінках цього часопису цю тему розвиває також Карл Шміт у праці «Поняття політичного», висуваючи концепт ідентифікації політичної сфери на підставі понять «друг–ворог». Зокрема він акцентує увагу на тому, що сфери людської діяльності мають свою специфіку і структуруються за допомоги таких понять, як «добре–погане» (етична сфера), «корисне–шкідливе» (економіка), «гарне–потворне» (естетична сфера), а «друг–ворог» визначає сферу політичного. Загалом цей концепт веде свій родовід ще від «Державця» Ніколо Макіавеллі, а також від Лютерового розуміння сфери політичного у праці «Про світську владу».

Такий підхід розвиває також у річищі функціонально-системної парадигми Ніклас Луман, який політику розглядає як самореферентну соціальну систему, керовану функціональними кодами влада/невлада на протигагу іншим соціальним системам, зокрема етиці, що визначається кодами «добре/погане», «добро/зло». Такий підхід щодо відносної самореферентності соціальних систем і відповідних їм функціональних кодів є усталеним для сучасної німецької політичної філософії; він визнається сьогодні політичними філософами різних напрямів. Уся проблема полягає в тому, де шукати «топос етичного» в цій системно-функційній архітектоніці. Ціннісно-нейтральна політична філософія підважує важливий концепт практичної філо-

софії античності, у якій сферу практичного розглядали у єдності етики, політики та економіки.

Ключовою працею М. Вебера стала відома доповідь перед студентами Мюнхена «Politik als Beruf», що була задумана як серія доповідей «Духовна діяльність як покликання». Окрім багатьох інших тем, які актуалізував цей видатний німецький мислитель і дослідник, була тема політичної відповідальності як складника телеологічної етики відповідальності, що її Вебер висуває на противагу деонтологічній етиці переконання [Weber, 1919: S. 56–57]. Варто зазначити, що виявлене Вебером напруження в політичній етиці стало особливо актуальним і жваво обговорювалось з другої половини ХХ сторіччя, зокрема такими філософами, як Ганс Йонас, Карл-Отто Апель, Отфрид Гьофе та ін.

Після захоплення влади націонал-соціалістами політична філософія, так само як інші галузі соціально-філософського знання (філософська антропологія — Ерих Ротгакер, Арнольд Гелен, соціальна філософія — В. Зомбарт), в Німеччині перетворюється на засіб легітимації націонал-соціалістичного режиму. Про це красномовно свідчить доповідь Мартина Гайдегера на зборах німецьких професорів у листопаді 1933 року, на яких було прийнято сумнозвісну «Відозву на підтримку Гітлера». Наведу фрагмент цієї доповіді: «Націонал-соціалістична революція не є переходом державної влади до рук іншої політичної сили чи партії, ця революція є повним перетворенням нашого німецького буття (deutschen Daseins). Відтепер це потребує рішучості й відповідальності» [Bekanntnis, 1933].

Важливо також зазначити, що ідеологія націонал-соціалізму, так само як і відповідні ідеології інших тоталітарних держав, перетворюється на політичну релігію, що ґрунтовно розкрито в тритомнику за редакцією Ганса Маєра «Тоталітаризм і політичні релігії» [Mayer, 1996]. Слід також зауважити, що політика і законодавство націонал-соціалістичної Німеччини мало світоглядно-ціннісну легітимацію, яка, своєю чергою, спиралася на «наукове» виправдання. Це проявлялося в тому, що морально-правова сфера дедукувалася з натуралістичних (расистських, етноцентричних, націоналістичних) засновків, втрачаючи свою відносну самостійність.

Проте найважливішим у цьому діагностуванні є той факт, що сфера політичного дедалі більше відмежовується від політично-етичного універсалізму [Böhler, 1988: S. 193]. На цій підставі перетлумачують і категоричний імператив Канта, який набуває партикулярного змісту і позбавляється своєї універсалістської форми та спрямованості, що втілюється в імперативі, сформульованому одним з ідеологів націонал-соціалізму Гансом Гюнтером у книжці «Лицар, смерть і диявол»: «Чини так, щоб ти міг очікувати, що на прями твоєї волі збагатиметься з головним напрямом законодавства арійської раси» (цит. за: [Böhler, 1988: S. 193]).

Як бачимо, гасло: «Категоричний імператив Канта — тільки для німців!» у нацистській Німеччині не видавалося якоюсь нісенітницею або

перформативною суперечністю. Про таку натуралістичну (етноцентричну, расову тощо) хибу красномовно свідчить приклад, який наводить Ганна Арендт у книжці «Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі» стосовно імперативу, який формулює військовий злочинець Адольф Айхман: «чини так, немов принцип твоєї дії повинен бути законодавцем або законом держави» [Арендт, 2013: с. 170]. Арендт пише, що Айхман не просто відкинув Кантів імператив як непотрібний, а докорінно змінив його. Додам також, що банальність зла полягає не тільки в тому, що злочин за часів націонал-соціалізму перетворився на повсякденну рутину, вона полягає також у тому, що і виправдання зла в цих умовах пов'язане з абсолютною редуцією моралі до дескрипцій бездуховної моральності націонал-соціалістичної повсякденності. Про таку руйнацію морально-політичного універсалізму свідчить також несприйняття націонал-соціалізмом концепту політичної нації. Тому Гітлер з огидою ставився до ідеї нації як політичної категорії, називаючи її «буржуазним націоналізмом», мовляв, «так “чорний” чи “китаєць” міг би стати німцем, лише вивчивши німецьку мову» (цит. за: [Єрмоленко, 2017: с. 364]).

У повоєнний період виникає нагальна потреба переосмислити жахливі часи націонал-соціалізму, що відбувається в різних сферах духовного життя німців: соціології, літературі, філософії. Перше й найголовніше запитання, що тут постає, в тому вигляді, як його було сформульовано Альфредом Вебером у праці «Розрив з попередньою історією», полягає у тому, наскільки те, що сталося, було випадковим чи закономірним явищем, розривом з історією чи наслідком її попереднього розвитку [Weber, 1997]. Зокрема, у філософії постають сумнозвісні запитання «як можлива філософія після Аушвіцу?», з усім драматизмом порушене Теодором Адорно в «Негативній діалектиці» [Adorno, 1975: S. 358], та «як можливе поняття Бога після Аушвіцу?», ще драматичніше поставлене Гансом Йонасом у книжці «Про поняття Бога після Аушвіцу. Юдейський голос» [Jonas, 1987: S. 7].

Відповідаючи на ці запитання, Адорно висуває простий матеріальний імператив: «щоб Аушвіц не повторився знову, щоб нічого подібного більше не сталося» [Adorno, 1975: S. 358]. З огляду на ті жахіття, які відбувалися за часів тоталітаризму в Радянському Союзі, ми, слідом за Адорно, можемо сказати так: «щоб ГУЛаг не повторився знову, щоб нічого подібного більше не сталося». І ми маємо не тільки сказати це, а й докласти всіх зусиль, щоб це справді не повторилося. Принагідно зазначу, що, на жаль, це повторюється, здійснюється в сучасній Росії, яка знову пішла колом і на противагу європейському імперативу «ніколи знов» висуває жахливе гасло-бравату: «можем повторить!».

Непересічним явищем у політичній філософії Німеччини є політична й теоретична діяльність Леонарда Нельсона, за ініціативи якого 1922 року було створено Філософсько-політичну академію (Philosophisch-Politische Akademie — PPA), якою він керував до самої смерті, тобто до 1927 року. Нагадаю також, що Нельсон був представником етичного соціалізму, тому питання

взаємодії етики і політики було для нього ключовим. До того ж Нельсон — фундатор і протагоніст неосократичного діалогу, він прагнув застосувати цей метод і до політичної сфери. Звісно, за часів націонал-соціалізму Академія припинила своє існування і відродилася тільки 1949 року. Сьогодні важливими завданнями цієї організації є політична освіта для всіх громадян, узasadничена принципами соціальної справедливості, відповідальної політичної дії та їх філософського обґрунтування. Важливу роль у цьому обґрунтуванні відіграє неосократичний діалог, що плідно взаємодіє з теорією дискурсу. Неосократичний діалог разом з практичною філософією дискурсу став міжнародним явищем, що інституціалізується, зокрема, у всесвітніх конгресах з неосократичного діалогу, серед організаторів яких є й Філософсько-політична академія Німеччини.

Важливу роль у політичній філософії Німеччини відіграла Франкфуртська школа неомарксизму. Ключове запитання, з якого й починалася робота Інституту соціальних досліджень при Франкфуртському університеті: чому революція відбувалася у відносно відсталій Росії, а не на розвиненому Заході, як це передбачав Маркс. Внаслідок обговорення цих питань започатковується концепція «нової соціальної суперечності», що, на противагу політичній філософії марксизму, виходить за межі економічних відносин і переміщується в царину культури. Ця концепція практично реалізується наприкінці 1960-х років через виступи «нових лівих», які набагато ширше почали тлумачити такі поняття, як «експлуатація», «емансипація», «революція» тощо, переміщуючи їхній зміст з економічної та політичної систем у площину такої соціальної системи, як культура. З початку 70-х років ХХ сторіччя ці процеси поступаються неоконсервативним тенденціям.

Так само в цей час відбувається процес «реабілітації практичної філософії». Саме так було названо двотомник за редакцією Манфреда Риделя, де крім питання про обґрунтування моральних належностей висувається завдання прикладної етики: поєднання етики, політики та економіки, отже, поєднання відповідних соціальних теорій з етикою, зокрема й політичної філософії — з моральною філософією [Riedel, 1972]. Однак цей процес був досить суперечливим. З одного боку, він розвивається під гаслами так званої неоконсервативної революції. Я не спинятимуся на цьому докладно, тим паче, що 1990 року було опубліковано книжку «“Неоконсервативная революция”: лозунги и реальность», написану мною разом з Ольгою Соболю; гадаю, що видання це ще не застаріло. Зауважу тільки, що ключовими темами в ньому були теми політичного порядку, змін систем панування, ролі мови та mass media як засобів політичного панування в сучасному світі, елітаризму та егалітаризму тощо, якими, власне, й переймалися неоконсерватори.

Ішлося також і про ціннісну легітимацію соціально-політичного ладу, звернення до традиційних цінностей як чинника морально-етичного оновлення сучасного капіталізму. Цей процес представник ритерської школи Герман Любе образно назвав «поверненням блудного сина», тобто поверненням

до традиційних цінностей як запобіжників від катастрофічного розвитку сучасної технологічної цивілізації. Виникає навіть таке явище, як «Неоконсервативний інтернаціонал» під орудою Герта-Курта Кальтенбрунера, а також серія видань із загальною назвою «Ініціатива», де зокрема реанімується Шмітовий концепт «друг–ворог». Тому, звісно, порівняно з революцією нових лівих така неоконсервативна революція була новою «революцією справа». Ця тенденція увінчується так званим консервативним маніфестом під назвою «Мужність до виховання», в якому підважуються головні гасла й цінності нових лівих, такі як автономія суб'єкта, свобода, емансипація тощо [Соболь, Єрмоленко, 1990: с. 135–137].

З іншого боку — розвивається комунікативна філософія, інспірована герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичним поворотом, що його започаткували Карл-Отто Апель, Дитрих Бюлер, Юрген Габермас, Вольфганг Кульман та ін. Існує кілька центрів цього напрямку, таких як Берлінська трансцендентальна прагматика; аргентинська, норвезька, італійська школи комунікативної практичної філософії. Цей процес дістає свого прояву і в політичній філософії. Слід зауважити дванадцятитомне видання «Політичних есеїв» (*Kleine politische Schriften*) Ю. Габермаса, де обговорюються проблеми подолання політичного панування на підставі етики дискурсу, регулятивним принципом якої є ідеальна комунікація. Ідеться тут також про «майбутнє демократії за умов “постнаціональної констеляції”» [Habermas, 1998: с. 91–169] і т.ін.

К.-О. Апель у своїй концепції прикладної етики також застосовує етику дискурсу до такої соціальної системи, як політика. Сюди належить і розроблення проблематики деліберативної демократії, що є відповідною реакцією на кризу представницької демократії та перетворення її на симулятивну інституцію; це й обговорення проблем всесвітнього громадянського суспільства на засадах універсалістичної етики, і висунення концепції «глобалізації другого порядку», тобто політично-етичної глобалізації як універсалізації [Apel, 2017: S. 66]. Своєю чергою, праця Джона Ролза «Теорія справедливості» викликала цілу низку дискусій Ролза з Апелем та Габермасом, а в межах Німеччини особливо варто зауважити суперечку Апеля з Гюфе [Апель, 1999а: с. 33–38] та дискусію Апеля з представниками англо-американського комунітаризму (Аласдер Макінтайр, Майкл Вельцер, Чарлз Тейлор та ін.) щодо питань легітимації політичного порядку [Апель, 1999b: с. 372–394]. Особливо хочу зауважити, що на противагу реанімованому в неоконсерватизмі Шмітовому концепту політичного, структурованому відношенням «друг–ворог», у комунікативній філософії розвивається концепт «партнерів у дискурсі».

Важливо також зауважити фундаментальну монографію Вітторіо Гюсле «Мораль і політика. Основоположення політичної етики для ХХІ сторіччя» [Hölsle, 1997]. У книжці тематизовано проблематику практичної філософії, зокрема взаємодії моралі і політики. Ця книжка має досить важливе історико-

філософське підґрунтя, зауважує також проблематику, пов'язану з формуванням політично зацікавлених, активних та відповідальних громадян, які у своїх політичних діях повинні спиратися на моральні принципи.

Останніми десятиліттями під впливом постмодернізму, контекстуалізму, релятивізму, а також подій, пов'язаних із новими напруженнями в суспільстві, спричиненими хвилею біженців, тероризмом тощо, можна фіксувати нову неоконсервативну революцію, що звертається до партикулярних цінностей життєсвіту як неодмінної умови політичного, заперечення універсалістичних цінностей тощо. У сфері практичної політики в Німеччині ці процеси здебільшого асоціюються з такою політичною партією, як «Альтернатива для Німеччини». Слід зазначити, що, по-перше, ідейно ця політична сила спирається на концепт «політичного», що вже не визначається ідеологічними орієнтаціями на кшталт: «права—ліва», а структурується за принципом «друг—ворог». По-друге, це певний конгломерат політичного та ціннісного консерватизму, в якому значною мірою використовуються і постмодерністські концепти «постправди», «постістини», «постморалі» тощо, що засобами цифрових технологій застосовуються для соціальних маніпуляцій. Вони апелюють також до концепту прямої демократії, який, зрештою, є спробою реанімувати референдуми, які практикувались у нацистській Німеччині, але не передбачені Основним законом ФРН. Така позиція піддається критиці з боку філософії дискурсу, зокрема Дитриха Бюлера [Бюлер, 2017: с. 54–56].

На останок варто зазначити, що в українській філософії, принаймні з 1980-х років, активно досліджують проблеми німецької політичної філософії. Окрім згаданої книжки «Неоконсервативна революція» слід назвати дослідження Михайла Бойченка, Марії Култаєвої, Людмили Ситніченко та ін., а також переклади з німецької, зокрема книжок Клауса Байме [Байме, 2008], Дитриха Бюлера [Бюлер, 2014], Вольфганга Вельша [Вельш, 2004] та ін. Ця досить копійка, вкрай важлива і потрібна робота успішно триває й сьогодні.

ДЖЕРЕЛА

- Апель, К.-О. (1999а). *Дискурсивна етика: політика і право* / Перекл. з нім. А. Єрмоленка; відповідальний редактор і упорядник А. Єрмоленко. Київ: Український філософський фонд.
- Апель, К.-О. (1999б). Спрямування англо-американського «комунітаризму» в світлі дискурсивної етики / Перекл. з нім. А. Єрмоленка. В: А.М. Єрмоленко, *Комунікативна практична філософія* (сс. 372–394). Київ: Лібра.
- Арендт, Х. (2013). *Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі* / Перекл. з англ. А. Котенка. Київ: Дух і літера.
- Байме, К. фон (2008). *Політичні теорії сучасності* / Перекл. з нім. М. Култаєвої, М. Бойченка. Київ: Стилос.
- Бюлер, Д. (2014). *Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи* / Перекл. з нім., примітки і післямова А. Єрмоленка. Київ: Стилос.
- Бюлер, Д. (2017). Розмисли щодо нашого осереддя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз / Перекл. з нім. А. Єрмоленка. *Філософська думка*, 2, 54–56.

- Вельш, В. (2004). *Наш постмодерний модерн* / Перекл. з нім. А.П. Богачова, М.Д. Култаєвої, Л.А. Ситніченко. Київ: Альтерпрес.
- Єрмоленко, В. (2017). *Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть*. Київ: Дух і літера.
- Соболь, О., Єрмоленко, А. (1990). «Неоконсервативная революция»: лозунги и реальность. Київ: Политиздат України.
- Adorno, Th.W. (1975). *Negative Dialektik*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Apel, K.-O. (2017). *Transzendente Reflexion und Geschichte*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Bekenntnis (1933) der deutschen Professoren zu Adolf Hitler. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Bekenntnis_der_deutschen_Professoren_zu_Adolf_Hitler.
- Böhler, D. (1988). Die deutsche Zerstörung des politisch-ethischen Universalismus. Über die Gefahr des — heute (post-) modernen — Relativismus und Dezisionismus. In: *Zerstörung des moralischen Selbstbewusstseins: Chance oder Gefährdung? Praktische Philosophie in Deutschland nach dem Nationalsozialismus*. Hrsg. von Forum für Philosophie, Bad Homburg (SS. 166–198). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Celikates, R., Gosepath, S. (2013). *Grundkurs Philosophie, Politische Philosophie*. Bd. 6. Stuttgart: Reclam.
- Habermas, J. (1998). *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Höle, V. (1997). *Moral und Politik. Grundlagen einer politischen Ethik für das 21. Jahrhundert*. München: Beck.
- Jonas, H. (1987). *Der Gottesbegriff nach Auschwitz. Eine jüdische Stimme*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Mayer, H. (Hrsg.) (1996). *Totalitarismus und Politische Religionen*. Bd. I–III. Paderborn etc.: Schöningh.
- Politische Philosophie (2007). *Grundfragen des politischen Denkens*. Hamburg: Zeitakademie Gerd Bucecerius GmbH & Co.KG.
- Riedel, M. (Hrsg.) (1972). *Rehabilitierung der praktischen Philosophie*. Freiburg: Verlag Rombach.
- Weber, A. (1997). Abschied von der bisherigen Geschichte. In: A. Weber, *Gesamtausgabe in 10 Bänden* (Bd. 3) / Hrsg. von Richard Bräu. Marburg: Metropolis-Verlag.
- Weber, M. (1919). *Geistige Arbeit als Beruf. Vier Vorträge vor dem Freistudentischen Bund. Zweiter Vortrag: Max Weber. Politik als Beruf*. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- Wright, G. H. (1994). Von Sein und Sollen. In: G. H. Wright, *Werte und Handlungen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Одержано 07.07.2020

REFERENCES

- Apel, K.-O. (1999a). *Discursive ethics: politics and law* / Tr. A. Yermolenko; editor and compiler A. Yermolenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Philosophical Foundation. [=Апель 1999a]
- Apel, K.-O. (1999b). The direction of English and American “communitarianism” in the light of discursive ethics / Tr. A. Yermolenko. [In Ukrainian]. In: A.M. Yermolenko, *Communicative Practical Philosophy* (pp. 372–394). Kyiv: Libra. [= Апель 1999b]
- Arendt, H. (2013). The banality of evil. The trial of Eichmann in Jerusalem / Tr. A. Kotenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [= Арендт 2013]
- Beume K. von (2008). Political theories of modernity / Tr. M. Kultayeva, M. Boichenko. Kyiv: Stilos. [= Байме 2008]
- Boehler, D. (2014). Responsibility for the future from a global perspective / Tr. A. Yermolenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Stilos. [= Бьолер 2014]
- Boehler, D. (2017). Reflections on our environment in the face of external and internal threats / Tr. A. Yermolenko. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, 2, 54–56. [= Бьолер 2017]

- Welsch, W. (2004). *Our postmodern modernism* / Тр. А.Р. Bogachova, М.Д. Култаева, Л.А. Sytnichenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Alterpres. [= Вельш 2004]
- Yermolenko, V. (2017). *Fluid ideologies. Ideas and politics in Europe of the XIX–XX centuries*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [= Єрмоленко 2017]
- Sobol, O., Yermolenko, A. (1990). “*Neoliberal Revolution*”: *slogans and reality*. [In Russian]. Kyiv: Politizdat of Ukraine. [= Соболев, Єрмоленко 1990]
- Adorno, Th.W. (1975). *Negative Dialektik*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Apel, K.-O. (2017). *Transzendente Reflexion und Geschichte*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Bekenntnis (1933) der deutschen Professoren zu Adolf Hitler. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Bekenntnis_der_deutschen_Professoren_zu_Adolf_Hitler.
- Böhler, D. (1988). Die deutsche Zerstörung des politisch-ethischen Universalismus. Über die Gefahr des — heute (post-)modernen — Relativismus und Dezinionismus. In: *Zerstörung des moralischen Selbstbewusstseins: Chance oder Gefährdung? Praktische Philosophie in Deutschland nach dem Nationalsozialismus*. Hrsg. von Forum für Philosophie, Bad Homburg (SS. 166–198). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Celikates, R., Gosepath, S. (2013). *Grundkurs Philosophie, Politische Philosophie*. Bd. 6. Stuttgart: Reclam.
- Habermas, J. (1998). *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Höfle, V. (1997). *Moral und Politik*. Grundlagen einer politischen Ethik für das 21. Jahrhundert. München: Beck.
- Jonas, H. (1987). *Der Gottesbegriff nach Auschwitz. Eine jüdische Stimme*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Mayer, H. (Hrsg.) (1996). *Totalitarismus und Politische Religionen*. Bd. I–III. Paderborn etc.: Schöningh.
- Politische Philosophie (2007)./ *Grundfragen des politischen Denkens*. Hamburg: Zeitakademie Gerd Bucerius GmbH & Co.KG.
- Riedel, M. (Hrsg.) (1972). *Rehabilitierung der praktischen Philosophie*. Freiburg: Verlag Rombach.
- Weber, A. (1997). Abschied von der bisherigen Geschichte. In: A. Weber, *Gesamtausgabe in 10 Bänden* (Bd. 3) / Hrsg. von Richard Bräü. Marburg: Metropolis-Verlag.
- Weber, M. (1919). *Geistige Arbeit als Beruf. Vier Vorträge vor dem Freistudentischen Bund. Zweiter Vortrag: Max Weber. Politik als Beruf*. München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- Wright, G. H. (1994). Von Sein und Sollen. In: G. H. Wright, *Werte und Handlungen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Received 07.07.2020

Anatolii Yermolenko, Doctor of Sciences in Philosophy,
Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Director of the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,
4, Triokhsviatytelska St., Kyiv, 01001
a_yermolenko@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

GERMAN POLITICAL PHILOSOPHY: MORAL AND ETHICAL ASPECT

The article considers the issues of modern German political philosophy in accordance with its formation, institutionalization and development. Germany's political philosophy is analyzed in terms of its interaction with social and practical philosophy. The text states that political philosophy belongs to both social philosophy and political science. As a political theory, it is a component of social theories institutionalized in the modern era. As a political philosophy, it appears

as a metatheory of political theory. Political philosophy is also part of practical philosophy, exploring the problems of interaction between ethics and politics and the moral reclamation of the political system of modern society. These issues are themed in the context of the institutionalization of this discipline in the early twentieth century, its transformation into a political religion during National Socialism, the revival after World War II, as well as actualization in such areas of socio-humanitarian sciences as discourse philosophy, functional-system theory of society, etc. according to the political situation of modern Germany.

Keywords: *political philosophy, political religion, discourse philosophy, functional-system theory.*